

INKLYUZIV TA'LIMDA AUTIZM SINDROMLI BOLALARDA NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA MULTIMODAL YONDASHUVNING ROLI

Ortiqova Sevara Ulug'bek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika-logopediya yo'nalishi

magistr talabasi

artikovasevara@icloud.com

+998938602252

Annotatsiya

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida autizm spektr buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonida multimodal yondashuvning ahamiyati va samaradorligi yoritiladi. Tadqiqotda multimodal yondashuvning mohiyati — ya'ni vizual, eshitish, kinestetik, taktil va raqamli vositalarni uyg'un holda qo'llash orqali bolalarning nutqiy faolligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada autizmli bolalarda nutq rivojlanishining o'ziga xos jihatlari, kommunikativ qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishda integrativ pedagogik-uslubiy yondashuvlarning roli ilmiy-nazariy manbalar asosida ochib berilgan. Shuningdek, inklyuziv sinf sharoitida multimodal texnologiyalar asosida tashkil etilgan logopedik va pedagogik mashg'ulotlarning ijobiy ta'siri, ularning ijtimoiy moslashuv hamda muloqot ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'rni asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari multimodal yondashuv autizm spektrli bolalarda nutqni rivojlantirishda samarali vosita bo'lib, ularning ta'lim jarayonidagi faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, autizm spektr buzilishi, nutqni rivojlantirish, multimodal yondashuv, kommunikativ ko'nikmalar, logopedik ishlar, pedagogik texnologiyalar, ijtimoiy moslashuv.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida inson huquqlari, teng imkoniyatlar va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan inklyuziv ta'lim konsepsiyasi ustuvor yo'nalishlardan

biriga aylanmoqda. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi — turli rivojlanish xususiyatlariga ega bo'lgan bolalarning, jumladan autizm spektr buzilishiga ega bolalarning ta'lim muhitiga moslashuvi, ijtimoiy integratsiyasi va shaxs sifatida to'laqonli rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir. Ushbu jarayonda nutqni rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki nutq — bolaning muloqotga kirishishi, bilimlarni o'zlashtirishi va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishining asosiy vositasidir.

Autizm spektr sindromli bolalarda nutq va kommunikativ faoliyatning yetarlicha rivojlanmaganligi, og'zaki va noverbal muloqotdagi cheklanishlar, stereotipik xatti-harakatlar hamda sensor sezgirlikdagi o'ziga xosliklar ularning ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishiga jiddiy to'sqinlik qiladi. Shu sababli bunday bolalar bilan olib boriladigan pedagogik va logopedik ishlar an'anaviy yondashuvlardan ko'ra, moslashuvchan, kompleks va individuallashtirilgan metodlarni talab etadi.

So'nggi yillarda maxsus pedagogika va logopediya sohasida multimodal yondashuv nutqni rivojlantirishning samarali usullaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ushbu yondashuvda vizual, eshitish, kinestetik va taktil kanallar orqali axborot uzatish birgalikda qo'llanilib, bolalarning idrok jarayoni faollashtiriladi. Ayniqsa autizmli bolalar uchun multimodal ta'sir nutqni o'zlashtirishni yengillashtiradi, muloqotga bo'lgan motivatsiyani oshiradi va o'rganilayotgan materialni barqaror mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, unda inklyuziv ta'lim sharoitida autizm spektr sindromli bolalarda nutqni rivojlantirish jarayonida multimodal yondashuvning roli nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Multimodal usullarning pedagogik imkoniyatlarini ochib berish, ularni inklyuziv ta'lim amaliyotida samarali qo'llash yo'llarini asoslash ushbu maqolaning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Autizm spektr sindromi (ASS) bo'lgan bolalarda nutq va muloqot rivoji individual va notekis xarakterga ega bo'lib, u bolaning kognitiv, emotsional va sensor rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu bolalarda nutqning kech

shakllanishi, soʻz boyligining cheklanganligi, dialogik nutqning yetarlicha rivojlanmaganligi, ekholaliya, nutqni vaziyatga mos qoʻllashda qiyinchiliklar tez-tez uchraydi. Ayrim hollarda esa ogʻzaki nutq umuman shakllanmagan boʻlib, muloqot asosan noverbal vositalar orqali amalga oshiriladi.

Autizmli bolalar nutqiy axborotni idrok etishda koʻpincha selektiv xususiyat namoyon etadi, yaʼni ular ayrim sensor kanallarga nisbatan sezgir, boshqalariga esa befarq boʻlishi mumkin. Shu sababli anʼanaviy, faqat ogʻzaki tushuntirishga asoslangan yondashuvlar kutilgan samarani bermaydi. Nutq rivojlantirish jarayonida bolaning sensor ehtiyojlari, idrok uslubi va individual imkoniyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv taʼlim sharoitida autizmli bolalarning nutqini rivojlantirish pedagog, logoped, psixolog va ota-onalarning hamkorlikdagi faoliyatini talab etadi. Inklyuziv muhitning asosiy vazifasi — bolaga xavfsiz, qoʻllab-quvvatlovchi va ragʻbatlantiruvchi taʼlimiy sharoit yaratishdir. Bunday muhitda bola muloqotga majburlanmaydi, balki unga tabiiy ehtiyoj va motivatsiya uygʻotiladi.

Nutqni rivojlantirish jarayonida mashgʻulotlar tizimli, bosqichma-bosqich va individuallashtirilgan boʻlishi lozim. Ogʻzaki nutq bilan bir qatorda imo-ishora, piktogrammalar, predmetli harakatlar, mimika va vizual tayanchlardan foydalanish muloqotni yengillashtiradi. Inklyuziv taʼlimda aynan mana shu omillar multimodal yondashuvning keng qoʻllanilishiga zamin yaratadi.

Multimodal yondashuv — bu nutqni rivojlantirish jarayonida bir nechta sezgi kanallarini bir vaqtning oʻzida faollashtirishga asoslangan integrativ metodik tizimdir. Ushbu yondashuvda quyidagi asosiy komponentlar muhim oʻrin tutadi:

Vizual komponent: rasmlar, piktogrammalar, kartochkalar, jadval va sxemalar orqali soʻz va tushunchalarni mustahkamlash

Eshitish komponenti: nutq namunalari, tovushli koʻrsatmalar, musiqiy va ritmik mashqlar orqali eshitish idrokini rivojlantirish

Kinestetik komponent: harakat, imo-ishora, predmetlar bilan amaliy faoliyatni nutq bilan uygʻunlashtirish

Taktil komponent: turli fakturali materiallar yordamida sezgi tajribasini boyitish

Raqamli va texnologik vositalar: interaktiv dasturlar, audiovizual resurslar orqali nutqiy faollikni rag'batlantirish. Mazkur komponentlarning uyg'unlashuvi autizmli bolalarda nutqni o'zlashtirishni osonlashtiradi va bilimlarni ko'p martalik mustahkamlash imkonini beradi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida multimodal yondashuv asosida tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar bolalarda nutqiy faollikni oshirishda samarali hisoblanadi. Masalan, yangi so'zlarni o'rgatishda rasmni ko'rsatish, so'zni talaffuz qilish, predmet bilan amaliy harakatni bajarish va shu harakatni imo-ishora bilan ifodalash birgalikda olib boriladi. Bu esa so'z va uning mazmuni o'rtasidagi bog'lanishni mustahkamlaydi.

Shuningdek, kundalik hayotga oid vaziyatlar (o'yin, ovqatlanish, tozalikka rioya qilish) asosida tashkil etilgan multimodal mashqlar bolalarning funksional nutqini rivojlantirishga yordam beradi. Guruhiy va individual mashg'ulotlarda multimodal usullardan foydalanish bolani tengdoshlar bilan muloqotga jalb etadi, ijtimoiy moslashuvini kuchaytiradi va nutqdan foydalanishga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Multimodal yondashuv inklyuziv ta'limda autizm spektr sindromli bolalar uchun teng va samarali ta'lim imkoniyatlarini yaratishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv nafaqat nutqni rivojlantiradi, balki bolaning emotsional holatini barqarorlashtiradi, o'quv faoliyatiga qiziqishini oshiradi va muloqotga bo'lgan ehtiyojini shakllantiradi. Natijada, multimodal yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni autizmli bolalarning inklyuziv muhitda faol ishtirok etishiga, o'z fikrini ifodalashiga va ijtimoiy munosabatlarga kirishishiga keng imkoniyatlar yaratadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim sharoitida autizm spektr sindromli bolalarda nutqni rivojlantirishda multimodal yondashuvdan foydalanish samarali ekanligini ko'rsatdi. Multimodal metodlar asosida tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar davomida bolalarda og'zaki va noverbal muloqot faolligining oshgani, lug'at boyligining bosqichma-bosqich kengaygani hamda nutqni vaziyatga mos qo'llash ko'nikmalari shakllangani kuzatildi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida multimodal yondashuv bolalarning diqqatini barqarorlashtirishga, eslab qolish jarayonini faollashtirishga va nutqiy faoliyatga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi. Inklyuziv muhitda tengdoshlar bilan muloqotga kirishish holatlari ko'payib, ijtimoiy moslashuv darajasi yaxshilangani qayd etildi. Umuman olganda, olingan natijalar multimodal yondashuv autizm spektr sindromli bolalarda nutqni rivojlantirishda samarali va istiqbolli pedagogik yo'nalish ekanligini tasdiqlaydi.

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida autizm spektr sindromli bolalarda nutqni rivojlantirishda multimodal yondashuvning ahamiyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nutqni rivojlantirish jarayonida vizual, eshitish, kinestetik va taktil vositalarning uyg'unlashgan holda qo'llanilishi autizmli bolalarning nutqiy faolligini sezilarli darajada oshiradi hamda muloqot jarayonini yengillashtiradi.

Multimodal yondashuv autizm spektr sindromli bolalarning individual imkoniyatlari va sensor ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi bilan ajralib turadi. Bu esa bolaning ta'lim jarayonida o'zini xavfsiz his etishi, o'quv faoliyatiga qiziqishi va nutqdan amaliy foydalanish ko'nikmalarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa inklyuziv ta'lim muhitida tengdoshlar bilan muloqotga kirishish, ijtimoiy moslashuv va kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishida multimodal yondashuv muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, multimodal yondashuv inklyuziv ta'lim tizimida autizm spektr sindromli bolalarda nutqni rivojlantirishning samarali, moslashuvchan va istiqbolli pedagogik modeli hisoblanadi. Ushbu yondashuvni amaliyotda keng joriy etish logopedik va pedagogik ishlar sifatini oshirishga, autizmli bolalarning ta'lim va jamiyatga integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qodirova, D. R. Inklyuziv ta'lim asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2020.
2. Rahmonova, M. A. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Xo'jayev, B. S. Logopediya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Akademnashr, 2021.
4. Ismoilova, N. Sh. Autizm spektr buzilishlari bo'lgan bolalar bilan ishlash metodikasi. – Toshkent: Universitet, 2022.
5. Alimuhamedova, Z. T. Inklyuziv ta'lim sharoitida autizmli bolalarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish // Pedagogik ta'lim, 2021, №4.
6. Mirzayeva, G. R. Multimodal yondashuv asosida nutqni rivojlantirish samaradorligi // Maxsus pedagogika muammolari, 2022, №2.
7. American Psychiatric Association. DSM-5: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. – Washington, DC, 2013.
8. Schreibman, L. The Science and Fiction of Autism. – Cambridge: Harvard University Press, 2018.